

Milka

YU ISSN 0350-185x
UDK 808

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

XLIX

Уређивачки одбор:

*др Даринка Горђиан-Премк, др Ирена Гришкаш, др Милка Ивић, др Павле
Ивић, Блаже Конески, др Тине Лојар, др Александар Младеновић,
др Мирослав Николић, др Асим Пецо, др Мићалар Пешикан,
др Живојин Ситанојчић, др Драго Ђујић, др Ејон Фекеље*

Главни уредник:
МИЛКА ИВИЋ

БЕОГРАД
1993

АСИМ ПЕЦО
(Београд)

СЛИКА БОСАНСКИХ ГОВОРА У РОМАНИМА ИВЕ АНДРИЋА

I

1. О Иви Андрићу, и његовом књижевном дјелу, и до сада, постоји већи број књига, студија, расправа и ситнијих прилога. Постоји читава једна библиотека. Број таквих радова знатно ће порастати у години када се обиљежава стогодишњица пишчевог рођења (1992). То је и схватљиво, и разумљиво. Андрићево књижевно дјело је веома богато, и разноврсно. Уз мотиве који су везани за разне крајеве Босне, за пишчев родни крај и завичај, ту налазимо и проблематику других крајева наше земље, као и општељудску проблематику.

2. Без сумње, Босна је била непресушно врело Андрићевих инспирација: од Травника преко Вишеграда до Сарајева. Почесто се он, и у каснијим годинама свога живота, враћао на дане свога дјетињства и дјечаштва. То је и схватљиво. Сви ми носимо највећи број успомена из наше ране младости. За родни крај вежу нас нераскидиве нити. А за Андрића се мора рећи да је кроз живот ишао будан и да је „снимао на касету“ све оно што је запажао на том путу. Одатле код њега „маса“ детаља из свих крајева куда је ходио. А вријеме када је Андрић рођен, 1892, и када је почео да се јавља у нашој литератури (1911) није било наклоњено малим и сиромашним људима са ових простора. То је Андрић осјетио и на властитом животном путу. То је вријеме „смјене“ царстава на овим просторима, а то се вршило на најгрубљи могући начин – ратом и рушењем свега што је било створено. Нажалост, узрочници тих међуљудских несноразума нису ишчезли ни до данас. Све то, природно, оставља дубоке трагове и на психи житеља ових балканских пространстава.

3. Наша је несрећа, и не мала, што од искона нисмо били хомогена друштвена заједница. А када су се томе прикључиле вјерске подвојености, разлике су постале и веће и видљивије. Велики писци, какав је био Андрић, били су свјесни свега тога. Њихово књижевно дјело пружа нам изобилје података о тим разликама и, што је најгоре, те разлике никако нису мале и

површне. Оне сежу дубоко и простиру се широко. Андрић то лијепо исказује кроз уста француског конзула Дефосеа сљедећим ријечима: — Како је могућно — питао је Дефосе — да се ова земља смири и среди и да прими бар онолико цивилизације колико њени најближи суседи имају, кад је народ у њој подвојен као нигде у Европи? Четири вере живе на овом уском, брдовитом и оскудном комадићу земље. Свака од њих је искључива и строго одвојена од осталих. Сви живите под једним небом и од исте земље, али свака од те четири групе има средиште свога духовног живота далеко, у туђем свету, у Риму, у Москви, у Цариграду, Меки, Јерусалиму или сам бог зна где, само не онде где се рађа и умире. И свака од њих сматра да су њено добро и њена корист условљени штетом и назатком сваке од три остале вере, а да њихов напредак може бити само на њену штету. И свака од њих је од нетрпељивости начинила највећу врлину и свака очекује спасење однекуд споља, и свака из противног правца — (Травничка хроника, Просвета — Свјетлост 1958, стр. 293–294).

Ту је врло сажето, и документовано, исказана наша стварност. И не само она из „консулских времена“, него и она јучерашња, и ова данашња. Наравно, један Француз ни тада, као ни данас, не може то да схвати. На његовом матичном тлу живе, такође, припадници различитих погледа на свијет, различитих религија, али им то никако, и никада, не чини препреку да се сви осјећају синовима и кћерима земље на којој живе, гдје се рађају и умиру, да се осјећају Французима, и да им је Француска изнад свега.

Али, ми нисмо Француска. Тешко пристајемо и уз Европу. Ми смо Балкан. А на Балкану све има своја посебна обиљежја. То траје вјековима и, што је најгоре, нема никаквог изгледа да ће тога ускоро нестати. Те разлике на нашем тлу рађају оно што је најпогубније за људски род - рађају мржњу. То је Андрић лијепо показао у Писму из 1920. године (Приповетке, Просвета — Свјетлост, 1958, стр. 254 – 271). И опет кроз уста једнога странца. Овдје „Швабе“ из Трста који је, по поријеклу, из Сарајева. Тај Макс Левенфелд, који је рођен у Сарајеву, који је заволио и Сарајево и његове људе, због ратних прилика, напушта родно Сарајево и „бјежи“ из Босне, увиђа сву нашу сложеност. Он каже да је Босна „земља мржње и страха“. А та мржња „диже човека против човека и затим подједнако баца у беду и несрећу или гони под земљу оба противника“. А колике су те унутарње разлике између житеља и Сарајева и Босне, он то илуструје откуцавањем часовника са појединих вјерских богомоља: једно вријеме откуцава сат на католичкој катедрали, друго (седамдесет и пет секунди касније) сат на православној цркви „искуцава своја два сата после поноћи“, нешто мало касније „искуцава промуклим, далеким гласом сахат-кула код Бегове цамије“ својих „једанаест сати“. Јевреји немају свога сата, „али бог једини зна колико је сада сати код њих: колико по сефардском а колико по ешкенаском учењу“. То су проблеми који тиште свакога који воли ове крајеве и његове људе. Андрића су ти проблеми мучили цијелога живота (уп. и у роману На Дрини ћуприја стр. 105). Није их могао рјешавати, али

је могао на њих да указује и да скреће пажњу онима који би могли да их рјешавају, да им приступају као заједничком проблему без чијега рјешења нема среће на овим просторима ни за једнога члана наше друштвене заједнице.

II

1. Ја ћу у овоме раду указати на неке језичке особине Андрићевих романа. Управо, указаћу на то колико се у његовим романима: *Травничка хроника*, *На Дрини ћурија* и *Госпођица* огледа говорно шаренило Босне. А да је наш писац чврсто везан за тло Босне, што је и овдје већ речено, показују наслови његових дјела као што су: *Травничка хроника*, *На Дрини ћурија*, *Мост на Жеји*, *Рзавски брејови*, *Чудо у Олову*, или, пак, микро-топоними које срећемо у наведеном његовим романима. Тако, на примјер, у *Травничкој хронизи* имамо поред Травника још и ове топониме из подручја Лашве: *Влашић*, *Виленица*, *Долац*, *Лаиша*, *Калибунар*, *Кутила*, *Турбе*, ту још долазе: *Босанско Скопље* (Горњи Вакуф), *Бујојно*, *Шумећ*.

У роману *На Дрини ћурија* поред *Вишеграда* налазимо и: *Црнчу*, *Бујикове стијене*, *Калају*, *Узавничке планине*, *Спразиштије*, *Малухино Поље*, *Голеш*, *Мезалин*, *Видову јору*, *Станишевац*, *Вардиштије*, *Каберник*, *Лијеску*, *Велићово*, *Рзав*, *Црнчиће*, *Панос*, *Спари град*, *Бикавац*, *Мејдан*, *Околиштиа*, *Осојницу*, *Душче*, *Вишеградску Бању*, *Уништије*, *Вељи Луј*, *Тејребицу*, *Незуке*.

У *Госпођици* налазимо подоста сарајевских микротопонима, а и топонима шире сарајевске околине, уп.: *Велики Турчилук*, *Тумурија*, *Ковачићи*, *Миљацка*, *Алијашићин Мост*, *Врело Босне*, *Тарчин*, *Ферхадија*, *Кошево*.

Уз то иду и етници као: *Травничанин*, *Фочак*, *Плевљак* (!) *Вишеграданин*, *Сарајлија*, *Лијештинанин*, *Долачанин* (из Доца).

Онај који не познаје те крајеве, ту би могао лако да направи грешку на да употреједи, рецимо: Сарајевац, Вишеградлија или Дочанин. Андрић је све то „на терену“ провјерио.

2. И Андрићева лексика може нас упутити на Босну. Прво, Андрићево дјело обилује турцизмима. Друго, ту се јављају и ријечи локалног обиљежја, локализми. Неколико потврда за то:

а) Турцизми у Андрићевим романима. И у *Травничкој хронизи* и у роману *На Дрини ћурија* налазимо списак турцизама и провинцијализама. То говори да је и писац (а и издавач) био свјестан да неке ријечи у овим романима изискују да буду појашњене, јер су оне ишчезле из говора већег броја житеља крајева о којима се говори у романима. Свакако, писац је тај лексички слој познавао, носио га у своме рјечнику и био је свјестан да би његово искључивање из романа умањило аутентичност пишчевог исказа. Истина, и радње ових Андрићевих романа, па и лексика која их прати, нису имале за предмет унутарњи живот Босне, поготово босанских Муслимана. Тај дио босанског живота Андрићу је био мање доступан и мање се

слободно кретао стазам тога дијела Босне. Ту се, по моме мишљењу, налази и извор једне Андрићеве мисли коју је исказао приликом прославе 60. годишњице живота Меше Селимовића: „Ја сам, каже Андрић, довео литературу до прага босанске куће. Меша је увео литературу у босанску кућу“. То јест, другачије казано, Меша је боље познавао прилике у муслиманској средини Босне и могао је да нам их понуди у своме дјелу.

Андрићеве турцизми изискују посебну расправу: како због својих фонетско-морфолошких особина, тако и због своје семантичке компоненте, па и бројности у неким његовим дјелима. Истина, Андрићеве турцизми почесто не одсликавају ликове које прихвата наш језички стандард. Он их даје у облику какав, почесто, може да се јави у неком народном говору. Додајмо уз ово да уз роман *На Дрини ћурија*, испод текста, читамо и ове редове: „Све турске речи наведене су у оном редовно неправилном облику и у оном често измењеном значењу у ком се употребљавају у народном говору у Босни и Херцеговини“ (стр. 427). Оваква формулација, ма ко да ју је дао, не одговара у потпуности чињеничном стању. Прво, све ријечи оријенталног поријекла које налазимо и у овоме роману, *На Дрини ћурија*, па и у другим романима који нас овдје интересују, нису „редовно“ дате у „неправилном облику“. Има ту, и не мало, и сасвим коректно употребљених ријечи. Друго, ако је у питању нека ријеч овога поријекла, а дата је у „неправилном“ облику, то никако не значи да се та ријеч у народним говорима Босне и Херцеговине, а о тим говорима је овдје сада ријеч, јавља и једино у том „неправилном“ облику. Треће, није ни значењска компонента увијек у супротности са оним што дата ријеч означава у језику даваоцу. Али, ова мисао могла је потећи и из главе неког од приређивача овога Андрићевог романа. Додајмо уз ово да у овим Андрићевим романима има подоста оријентализама који нису обични у говору „простога народа“, како би рекао Вук. Истина је и то да се, понекад, осјећа разлика између пишчевог језика и језика личности које се јављају у романима. То, исто тако, показује да је писац био свјестан разлика које постоје између ова два језичка система: књижевног језика и народног говора. Тако у пишчевом тексту налазимо, врло често, фонему *x* у облицима оријенталних ријечи. Неколико потврда из Травничке хронике: *сѣахије* (18), *похасила* (19), *хан* (22), *чохаги ашама* (31), *махалу* (34), *силахдар*, *чохадар*, *хазнадар*, *мухурдар* (36), *Хусреф Мехмед-џаши* (37), *бехара* (37), *шефтиерџеџа* (111), *џеџа* (144), *хафиза*, *хоџица*, *Тахир-беи* (200), иако у пишчевом језику, то јест у његовом излагању, има и потврда за облике без фонеме *x*. Такви су примјери: *чојом* (36), *амамом* (57), *уарару* (83), *чоје* (207). Истина, Речник турцизама у оваквом фонетском лику, без фонеме *x*, има још и: *алваџи* (халват), *алка* (халка), *ам* (хам), *аранија* (харанија) *асура* (хасура), *ација* (хаџија), *аши* (хаша) и сл.

Нама је познато да у говору Муслимана све ове ријечи, по правилу, још увијек чувају фонему *x*. У говору других, у говору Хрвата и Срба, ту, најчешће, изостаје изговор ове фонеме.

Слично стање налазимо и у роману *На Дрини ћурија*. Поред *џарих* (12), *хамал* (14), *шехџи* (17), *сабах* (сабахзорски, 17), *хан* (23), *силахдар* (27)

(у Рјечнику имамо и: *валахи, билахи, мухаџир*) налазимо и: *мамурни хамал* (14), *амајлија* (16) (у Рјечнику имамо и: *албаји, биузур*).

И у *Госпођици* налазимо потврда за овакве фонетске ликове појединих турцизама, са и без фонеме *x*, уп. *махалама* (89), *Ферхаџији* (111), *хаштењима* – *хашс* (103), *ухашшен* (103), поред: *чоје* (59), *баџава* (тур. bad – i – hava).

Ако би се жељело улазити у структуру турцизама које нам нуди Андрић у овим својим романима, лако би се дошло до закључка да је највећи њихов дио из области свакодневних људских преокупација: кућа и око куће, трговина и администрација. Наравно, велики њихов број никако не припада лексичком фонду широким говорних средина. То су, најчешће, ријечи које живе у чаршији и код чаршијских људи. Ту је мање ријечи из унутарњих људских преокупација, из интимног живота и вјерске терминологије. То је и схватљиво и то потврђује папријед изнесену Андрићеву мисао да је литературу довео „до прага босанске куће“.

Да у понеком случају ни писац није био сигуран у постојаност или непостојаност фонеме *x* у ријечима оријенталног поријекла говоре примјери у којима он редовно даје ликове тих лексема без ове фонеме. Примјери као: *ману, амам, амајлија, асура, рсуз, урмашица, диванана, измењарих, арачлије, ђумрукане*, које срећемо у различитим литерарним остварењима Иве Андрића, упућују на закључак да је он те облике носио у своме рјечнику, мада нам је јасно да ни Сарајево, ни Вишеград нису морали познавати искључиво такве ликове ових ријечи. Говор Муслимана тих градова, без икакве сумње, и у овим ријечима зна за фонему *x*: *махана, хамам, хасура, хрсуз, хурмашица, диванхана, хизмењарих, харачлије, ђумрукхана*. Наравно, ако су те ријечи још увијек у употреби. Истина, и то би се овдје могло претпоставити, писац је овдје могао да крене за говором средине у којој је писао ова своја дјела. То је Београд. У свим наведеним ријечима београдски говор могао би ту дати за право Андрићу. Али, понављам, говор Сарајева, Травника и Вишеграда, ако се те урбане средине узму као дијалекатске цјелине, не би у свему потврђивао пишчеве облике. Ово, наравно, не искључује право литерарног ствараоца да се сам одлучује за неку од постојећих варијаната датих лексема. Поготово када су у питању туђице. Таквих двојних ликова у нашем језичком стандарду налазимо још од Вукових времена (уп. код мене: Турцизми у Вуковим рјечницима). И све је то схватљиво. Вук, и његови сљедбеници, прихватили су говор средина које не познају фонему *x* у своме гласовном систему. Ако су они и укључивали овај наш задњонепчани констриктив у свој консонантизам, то никада није имало обиљежје безизузетачности. Отуда, и данас, у нашем језичком стандарду поред: *храна, хлад, одох, радих* и: *мува, бува, сув, љув*, на и: *снаја, промаја* и сл. Све је то Иво Андрић могао да зна и да се према томе и управља у своме стварању.

б) У склопу овога сегмента лексичког фонда Андрићеве писане ријечи може се указати и на деклинацију именица типа *шише, чекмеце*.

Именице овог типа, наиме, у босанским говорима најчешће имају овакав облик Нсг, на *-е*: *ишише*, *шербе*, *чекмеце*, *ишиџе* и сл. и промјену по обрасцу *џеле – џелеџа*: уп. код Андрића: *ишиџеџа* за везира (ТХ, 36) *чекмецеџа* (ТХ 209), *на ишиџеџу* (ТХ 267), *џубеџа* (НДЋ 165), *ишиџеџа* (НДЋ 365). У херцеговачким говорима велики број именица овога типа приступио је именицама ж.р. на *-а* и ту гласе: *ишиџа/ишиџџа*, *ишиша*, *чекмеца*, *џуба* и сл. и имају промјену по обрасцу именица типа *књија*: *ишиџа – ишиџе – ишиџи ...*, или се, пак, оне укључују међу именице м.р. на сугласник: *шербеџи* (у тур. је *şerbet*, од арапског *šārbā*), са парадигмом им. м. р. на сугласник. Истина, и херцеговачки говори знају за неку именицу овога поријекла која је остала у парадигматском кругу именица ср. р. То су примјери као: *ђубре*, *гуџме*, *ђунле* и сл.

ц) Од ријечи које би могле да се уврсте међу босанске локализме у Андрићевим романима указујем на сљедеће: *ликаруше* (Те књижице, зване *ликаруше*, ТХ, 278), *нуџо* (Нуто напасника, 280), *оџале* (84), *биџа* (143), *џека* (Момци су метали на жеравицу *џеке* говеђег меса, 499), *сџуја* (изазивала му је *сџују*, 35), *кењчилука* (217), *џреџирије* (184), *џонуџирица* (391), *оџкофрчили* (163); *ниџан од камена* (НДЋ, 78) *халва* (81), *џуре* (42), *одџуло* (Све је влажно и *одџуло*, НДЋ, 37), *луџка* (плану горе... танка *луџка*, 47), *зайџио* (*зайџио* Дрину, 95) *шуџи* (66), *иџиде* (50), *грам* (39).

Наравно, оваквих примјера нашло би се више, ако би се то детаљније истраживало. Моја намјера није била да покупим све ријечи тога типа. Била ми је жеља само да укажем и на тај лексички слој у Андрићевим романима о којима је овдје ријеч.

III

Из фонетске проблематике

1. Однос ијекавизма и екавизма:

а) У Андрићевом стваралачком процесу, када је у питању однос ијекавских и екавских рефлекса старог вокала јат (*џ*), разликују се два периода. Први — ијекавски — траје до 1936. Други — екавски — од те године до краја пишчевог живота (в. Ж. Станојичић, Језик и стил... стр. 53).

У оном првом, ијекавском, немамо класични ијекавизам. Ту, наиме, налазимо облика са *-и* – мј. јата и у случајевима које не прихвата ијекавска стандардна норма. Тако, нпр. у приповиједи *Пуџи Алије Ђерзелеза*, у пишчевом тексту, тј. не и у излагањима лица која се јављају у причи, налазимо: *сједили* (Сабрана дела, књ. VIII, Бгд 1965, стр. 10), *жибила* (исто, 8, 29, 31), *јориле су ватре* (18), *сједили су* (19), *видило се* (19), *џроблиједило* (22), *јорила свијећа* (24), *развидиџи* (22).

б) Овакви облици наведених ријечи још увијек су сасвим обични у многим ијекавским говорима Босне и Херцеговине. Такве облике Андрић је могао носити и из говора своје средине. А, као што је познато, Андрић је по својем изворном говору, по говору средине у којој је стасао, ијекавац — Сарајево, Вишеград. Он тај изворни изговор потврђује и у својем

литерарном стваралаштву до 1936. Код Станојчића о томе читамо да Андрић „скавско наречје (прихвата) прво из убеђења да један народ мора имати и једну књижевност на једном у свему једнаком језику“. Од те, 1936, он пише на екавском нарјечју, а својим личностима, почесто, даје и њихов изворни изговор. Истина, и у овом другом периоду Андрићевог стваралачког рада у његовом тексту, тј. не у излагањима појединих ликова његових литерарних дјела, јавиће се покоји ијекавизам. Неки од тих ијекавизама су, како констатује Станојчић „случајни“, а други „по изјави самога писца — намерни“ (Станојчић, исто, 52 – 53). Међу оне „случајне“ ијекавизме иду и ови: *расјеклина*, *иљевом*, *његовао*, *видио*, *иљем* (ТХ), *ужљобљена* (НДЋ, 154). Истина, то и Станојчић истиче, све ове примјере, осим првога, налазимо у првом издању романа ТХ, оном из 1945, у изворном екавском облику (стр. 53, иснод текста). Овдје можемо указати и на чињеницу да ови и овакви ијекавизми почесто зависе и од мјеста издања појединог Андрићевог текста. Ако је издавач ијекавац, он ће пропустити такве изузетке. Издавач екавац може, можда и несвјесно, да ту и интервенише и преобрати дати облик у екавску форму¹.

2) Андрићеви романи: *Травничка хроника*, *На Дрини ћуџија* и *Госпођица*, а који нас овдје и посебно интересују, нуде нам широку слику Босне. *Травничка хроника*, како и сам наслов казује, везана је за Травник и његову околину; *На Дрини ћуџија*, опет се из наслова романа може закључити, везана је за Подриње, за Вишеград и околину. *Госпођица* је, једним својим дијелом, везана за Сарајево. Дакле, у ова три Андрићева романа нуди нам се широка панорама Босне: Од Лапше до Дрине. На томе простору прешлићу се различити говори Босне. И то:

а) *Травник* са околином припада *икавскошћакавским* говорима што–нарјечја;

б) *Вишеград*, са околином, припада *ијекавскошћакавским* говорима што–нарјечја;

ц) *Сарајево*, са својом околином, зна и за особине *ије–шћа* и *ије–шћиа* говора што–нарјечја.

Ја ћу овдје указати на неке од особина ових говора, а које би се могле очекивати у говору ликова наведених Андрићевих романа:

а) О икавскошћакавском говору Травника, из наше стручне литературе се зна следеће:

Ђ и: *свиџи*, *млеко*,

секв. *ић*: *ићай*, *ићене*, *ићенад*, *ићиџаџи*, *оџишиће*,

гј–ђ: *међа*, *иџући*, *млађи*, *слађи*,

ч>ћ: *ћували*, *рућак*,

јг: *гојге*, *пројге*,

¹ Исп. о овоме код Вере Стојић: „*Травничку хронику*, *Госпођицу*, *На Дрини ћуџију* и неке друге рукописе прекуцавала сам по неколико пута. Што се тиче правописа и граматике, имао је поверења у мене“. Значи, у неким језичким проблемима, може имати утицаја и В. Стојић (Свеске, књ. 5, 1988, стр. 22)

х, чувају га у изговору Муслимани, губе га из изговора Хрвати (Г. Ружичић: Главније особине, 35–45).

Све ове особине, са знатно већим бројем потврда, налазимо и у докторској дисертацији Наиле Ваљевац (која је одбрањена на Филозофском факултету у Н. Саду. Наслов тезе је: *Говор Лашве*). Све ове особине потврђује, исто тако, и грађа прикушљена за Босанско-херцеговачки дијалектолошки атлас. Из те грађе указујем на ове примјере (примјери су прикушљени у овим мјестима околине Травника: Балићи, Х; Граховчићи, Х; Бусељи, Х; Глуха Буковица, М):

слије оћи (у Глухој Буковици: *слије очи*), *шиило* (Граховчићи), *шиило/шијело* у осталим мјестима; *видији*, *видила/видла*, *рић*, *рићи* (у Балићима и рјећ, рјећи); *дије*, *дијетија*, *дица* (у Граховчићима и *дјеца*);

ћело (Глуха Буковица: *чело*), *оћи*, *оћију*, *јаћмир*, *ћује*;

иришић, *иририше*, *ишићу*, *ићене*;

звизђим, *звизђали*;

ћиара, *ћиараца*, *ћей* (у свим мјестима).

Дакле, и на основу ових неколико особина, а њих, природно, има знатно више и код Наиле Ваљевац и у дијалекатској грађи, јасно се долази до закључка да је травнички говор још увијек саставни дио икакскопћакавских говора западне Босне.

Додајмо уз ово да Решетар (*Der štokavishe Dialekt*, 136–138) биљежи у овоме крају и: *меја*, *млаји*, *иуји*, *оираја*. У нашој грађи пашле су се неколике потврде и за ту особину: *иреја* (Граховчићи, Глуха Буковица); *меја* (Балићи, Глуха Буковица), *млаја* (Балићи, Глуха Буковица), *иуји* (Балићи, Глуха Буковица); оба лика, тј. и са *ј* и са *ћ*, налазимо у примјерима: *млаја/млаћа* (Граховчићи), *слајц/слаћи* (Балићи, Граховчићи, Глуха Буковица), *иуји/иући* (Граховчићи); облик *саја/саје* (= чађа) забиљежен је у Граховчићима; *саја* и *ћађа* у Глухој Буковици (шире о овоме в. код мене у раду: Једна фонетска специфичност централнобосанске шћакавштине).

Као што наведени примјери показују, Травник, са околином, припада типичнијим шћакавским говорима који знају и за понеки архаизам својствен једино централнобосанским шћа-говорима, рсцимо сонант *ј* мј. старије сугл. скупина *дј* (тип *меја*).

б) Вишеград, са околином, припада ијекавскошћакавским говорима што-нарјечја. У грађи за дијалектолошки атлас босанско-херцеговачких говора заступљена су три пункта из те зоне, и то: п. 44, Бијела (С), 45, Вишеград (чаршија, М), Црни Врх (46, М). Ево неколико особина тих говора, с напоменом да постоји разлика између града и села у неким особинама, а јављају се и разлике на националном плану, између говора Муслимана и Срба.

1) Рефлекси *Ѣ*: *шиило*, *ријеч* (*ријећ*, 45), *донијетији*, *дијетије/дјетије*, *ијесма*, *вјера*, *бјежатији*; *ћетијетија* (44, 46), *дјетијетија* (45), *вћенаи*, *ијеме*, (44, 45), *иљеме* (46), *вјенци*, *вјенаца*, *бћели лук*; *сједијији* (45), *с'ећетији*; али и: *живијији*, *живили*, уз: *ћевер*, *ћевојка*, *ћедови* и сл.

2) Африкате немају исте фонетске вриједности у свим овим пунктовима. У п. 44 (Бијела) очуване су фонетске дискриминате између африкатског пара ч – џ и ћ – њ: *чело, чује, жуч, чиишамо, чорайе, креч, койча; џеј, џемјер, џамија*.

У п. 45 (Вишеград, М), и 46 (Црни Врх, М), често се ова два сугласничка пара своде на онај други пар, на ћ и њ: *ћело, жућ, ћарайа, ћисиие*; као и: *ћеј, џенђер, серђага, гајћа, ћамија*. Истина, и у тим мјестима може се јавити африката ч: *чује* (46, уз *ћује*), *чиишамо* (45), *чобаница* (45). Зашто је то тако, то је друго питање, и оно за нас овдје није интересантно.

3) Фонема х. Овај је задњонепчани констриктив доста стабилна фонема у говору Муслимана (п. 45 и 46): *ухо, уха, шрбух, џазух, џазухо, хајге, оћух, маћеха, маћехи, маћехин, снаха, сјиреха, миех*.

У пункту 44 (С) имамо: *уво–увейи, шрбу, џазуо, ајге, очув, сјиреа*, на једној страни, али: *маћеха, маћехи, маћехин, снаха, мјех* (мјешина), на другој страни. Није искључено да су примјери са х повији нанос у том говору.

ц) О сарајевском говору наша дијалектологија посједује једну расправу са краја прошлога вијека. То је рад *Ђуре Ђурмина: Osobine današnjega sarajevskog govora* (Rad JA књ. 121, за 1895. годину). Мада Шурмин не важи за врсног дијалектолога, у његове судове знатно раније се посумњало, како оне о херцеговачким говорима, тако и оне о сарајевском говору, ја ћу овдје указати на неке особине које нам нуди ова Шурминова расправа за сарајевски говор:

1) ијекавизам, недоследан: *лијеј, џвијеј; великијем, добријем; сњеј /снијеј, сидјејии, дјевер, дјевојка, шјерајии*; говор Срба зна и за: *ћерајии, ћевер, ћеца, жућејии*;

2) пћакавизам: *шћај, шћејии, шћене, пушћииии; джжћевница/джжћевница, джжћевњак, джжћевњак*;

3) африкате нестабилне: *куча и кућа; очев и оћев; свједоџба, хоџа, шушунџија*, иако и: *ћабе, духанђија*;

4) фонема х: у говору Муслимана — стабилна: *хоџа, хаљина*, као и: *лахко, мехко*; у говору Срба и Хрвата и: *мува, дубан*;

5) секвенца *дн – н*: *ладан – лана, жедан – жена, џоне*;

6) лична имена *Мујо, Перо* имају промјену по обрасцу имена ж.р. на –а: *Мујо – Мује – Мујин, Перо – Пере – Перин*;

7) има остатака старије деклинације: *са солдајии, с Турџи*.

И на основу ових Шурминових података лако се долази до закључка да је сарајевски говор ијекавскопћакавски, да су ту нестабилне африкате, да је фонема х стабилна у говору Муслимана и да тај говор зна и за неке друге фонетске и морфолошке специфичности.

За бе–ха дијалектолошки атлас испитана су неколика пункта у овој области, и то: п. 53 (Бјелаве, М), 54 (Клек, С), 55 (Угорско, М), 56 (Тарчин До (Х), 67 (Кисељак – Тушњић, М).

Ево шта нам та грађа нуди о овим говорима:

1) Рефлекси Ђ: *ијјеме*, само у п. 54 *ијјеме*; *сљейоћица* (53), *сљейочица* (54, 55), *слијейооч'ница* (56), *слијейо око* (67); *ишијело/ишло* (53), *ишло* (54), *ишијело* (55, 56), *ишло* (67); *ријех'рех* (53), *ријеч'* (54, 55), *ријех* (56), *рјех* (67); *дијейше*, ев. *дџейше*, *дјейшеиша*, у п. 54 *ђетета*, у п. 67 *дјеиша*;

2) африкате: *ћело* (53, 56, 67), *чело* (54, 55); *ћује* (53, 56 - *ћуе*, 67) *ч'ује* (54, 55), *ћишамо* (53, 56, 67), *ч'ишамо* (54, 55), *жућ* (53, 56, 67), *жуч* (54), *жуч'* (55), *ћиерица* (53), *ћиара* (56), *ћиарица* (54, 67); *ћей* (53, 56, 67), *цей* (54, 55);

3) фонема *х*: *ухо* (53, 55, 67), *убо* (54), *уо* (56), *хајге* (55, 67), *хаге* (53), *ајге* (54, 56); *маћеха* (53, 55, 67), *маћа* (54, 56); *сиреха* (53, 67), *сиреа* (54-56); *хлеб* (53, 55, 67), *лџб* (54, 56);

4) секвенце *ић* – *жћ*: *иришић* (53, 54), *иришић* (55, 56, 67), *вришишаћ* (54), *вришићаћ* (53, 55, 56, 67), *иуићаћ* (53, 55, 56, 67), *иуишићаћ* (54); *ишићу* у свим пунктовима, *дворишиће* (53, 55, 56), *дворишиће* (54), *клијешћа* (53, 55, 56, 67), *клијешћа* (54); *звижћим* (53, 55, 67), *звиждим* (54, 56).

Свакако, пункт 54 (Клек, С), припада ијекавским штакавским говорима, остали пунктови улазе у састав ијекавских пшкавских говора, иако се у неким особинама разликују п. са муслиманским становништвом од п. 56. Х, нарочито у чувању фонеме *х*.

IV

То су само неке од особина које карактеришу говорне зоне о чијим људима и прошлости говоре наведена три романа Иве Андрића. Поставља се, сада, питање: колико се у тим романима одсликава говор одређених средина, тј., другачије речено, поставља се питање да ли нам Андрић у овим својим романима потврђује неку од наведених дијалекатских специфичности крајева о којима пише у овим романима?

1. Наравно, то одмах треба истаћи, Андрић није био дијалектолог и није био дужан да нам пресликава говор средина о којима пише. Јесте, било би добро да његову писану ријеч прати и ова језичка компонента. Јер, то је ван сваке сумње, говорне посебности, као и лексичке посебности, пружају нам cjеловитију слику о људима и времену. Исто онако као што бројни турцизми упућују читаоца на Босну и њене крајеве у Андрићевом литерарном стваралаштву, тако би и неке друге говорне специфичности могле да чине нашу слику о људима и догађајима из Андрићеве писане ријечи аутентичнијом.

2. Овдје је већ речено да је Андрић писао на ијекавском књижевном изговору до 1936. године. Послије те године, сем одређених лексема, када је у питању пишчев језик, он је скавац. Ликови његових дјела остају и даље ијекавци. И то о свим романима у којима је овдје ријеч. То јест и у Травничкој хроници, и у роману На Дрини ћуприја и у Госпођици. Тако имамо:

а) У Травничкој хроници, у говору травничких Муслимана: *лијейо*, *човјек*, *сједи*, *сјешће*, (стр. 10), *смјешка*, *ошсијеци* (11) *свијети*, *обгје*, *видје-*

иши (12), *мјера*, *вјера* (84); *одијеваиши*, *ниидје*, *вриједи*, *свијети*, *игје је*, *дјеца*, *ипресијеку*, *обје*, *мјестима*, *дјецу*, *заодјео* (399), *сијева*, *сијече*;

као и:

проћерао, *наћерао*, *пошљедњи*, *по свијету*, *ниидје*, *сјетишо* (400–401),

б) И фра Лука је ијекавац: *ријечи*, *поднијети*, *вјештином*, *ипросвијети*, *излијечи* *иа*, *лијечења*, *лијекова*, *умријети*, *лијечи* (271–272).

Наћи ће се ту и понеки икавизам, нарочито у глаголским облицима: *живили*, *живиши*, *јорила* (10–12), *јориши* (84); једино је ван ове скупине назив: *ликар* (268), *ликара* (271), *ликарске науке* (268).

3. Андрић је, то и наши примјери показују, јасно лучио екавске и ијекавске ликове појединих ријечи. Он је, уз то, носио у своме језичком осјећању и ијекавизам као говорну особину и знао је гдје који лик рефлекса јата долази; то јест, знао је да лучи двосложне од једносложних рефлекса јата. Али, то је за нас овдје важно, он није ишао за тим да своје романе и дијалекатски веже за одређени простор. Отуда код њега у ТХ и Муслимани, као старосједиоци и по дијалекатској припадности икавци и шћкавци, и фратри, имају обиљежја ијекавског говора. И то онога источнохерцеговачког типа, са јасно исказаним разликама између једносложних и двосложних рефлекса старог вокала јат.

Она неколика примјера са јекавским јотовањем, која налазимо код Љуљ-хоце, као да говоре о пишчевој жељи да овој личности и језички одреди посебно мјесто.

Дакле, у ТХ нема, осим неколико примјера са –и– мј. јата (*ликар*; затим *јориши*, *живили*, што не мора бити искључиво особина икавских говора) посебног обиљежја које би нас упућивало на подручје говора Лапше. Додајмо одмах да ту пема потврда ни за секв. *ић*, као ни за једначење двају африкатских парова. Ту је редовно: *очи*, *почну*, *почне*, *чим*, *чекају*, *чуйка...* (399), *гаице*, *амице* (400).

Класични ијекавизам срећемо и у роману *На Дрини ћуприја*. Неколико потврда, наравно, из говора појединих ликова: *слијетици*, *вјером* (Плевљаки, 44), *свијетиша* (Радисав, 57); *најпослије*, *зајовјеђено*, *послије*, *развијели* (67); *видјети*, *смијехом* (80), *љейшошњу*, *пог бријетом* (99), *два мјесеца*, *блиједим*, *не вјерујемо*, *бијесан*, *иријети му*, *вријеме*, *пошље*, *ушјерао*, *игје*, *дјенемо*, *људски вијек* (121).

Оваквих примјера има подоста у овоме роману. Њих није потребно овдје наводити. Битно је да се констатује да и овдје Андрић иде за језичком нормом. Рјеђа су одступања од ње. Међу таква одступања иде екавизам: *шело*. Овај лик наведене именице Андрић неколика пута употребљава, у говору сељака Срба из околине Вишеграда. Да је ту особину Андрић и посебно учио, говори нам и он сам: „Сељак је говорио пажљиво и смишљено, само је са чудним снебивањем застајкивао пред речи *шело*, коју је изговарао управо тако: 'шело'. (стр. 68).

И у говору ових ијекаваца Андрић учача њихово јотовање: *гоћерују* (хоца, 80), *излуђе*, *овђе*, *ће ће ти душа* (253), *кад виђе*, *виђеше* (278), *ћег* (398).

Ове особине, свакако, припадају ијекавскопнтакавском говору Вишеграда и околине. Друго је питање колико се ту осјећа разлика између говора Чаршије и села, колико, пак, између говора Муслимана и Срба. Тек, чињеница је да је јекавско јотовање присутно у овоме крају. И то је лијепо уочио Иво Андрић и тиме обиљежио говор неких својих личности у овоме роману.

Наравно, ни овдје се не исказују одступања од стандардне вриједности наших африката. Ту је редовно: *бадавције, чува, чудо, Алихоџа, чинили, шурчијаџу, учи, чекам, мухаџирлуку* (398–399).

4. И припадници локалног говора знају за фонему *x* у своме фонетизму. Тако, „Радосав са Униште, малог села одмах ту изнад касабе“ (стр. 38), има: *љуха доба, хоће* (39); његови сутрађани имају: *хајде* (39); уп. и: *сахранили* (67).

Али има и оних из муслиманске средине који немају у свим ријечима сачувану ову фонему. Тако Алихоџини „гости“ „два чаршијска беспослењака“, сједе код Алихоџе и причају. Њихов говор зна и за ове облике: *ајде, бијузур* (276), што никако не би могло да се узме као типична особина муслиманског говора Чаршије. Могуће је да је писац и овом особиним тим „беспослењацима“ желио дати посебан социјални статус, указати на људе који „стрше“ из средине. Истина, ту и Алихоџа зна за *ришум* (t. hišim), према уобичајеном: *хришум*, у говору Муслимана, иако је код њега само: *оних, хан, хиљаду, рахметли, Шех Дегије, Алах целешануху, мехка, од друш, њихову храну, Алаху, оне халује, њих мјесца, њихових крила, ирјехоша, Мехмед-пашине праћевине* (277–278).

Дакле, *хоџа*, по правилу, чува фонему *x* у своме говору. Откуда код њега *ришум*, тешко је сада рећи. Могуће је да писац није био сигуран у изворни лик ове лексеме. Мање је вјероватно да је тим обликом он желио да посебно обиљежи ову личност свога романа, као што је то учинио са оном двојницом чаршинлија облицима *ајде* и *бијузур*, који нису обични у говору Муслимана, нарочито онај посљедњи облик са секундарним – *ј*.

5. Исту слику нам нуди и роман Госпођица. Ту налазимо: *џамејно дијете, вријеме, разумјети, хијела, лијето, човјек, не умије, унапријед, не вриједи, наслиједити, не умијеш, прије, најљешим именима, примјер, не смијеш...* (24–25); али и: *досијева, заувјек, увјек, усјева, хијео* (26).

Примјери из прве групе припадају ијекавском стандарду. Они други примјери, пак, припадају говору средине о којој је ријеч и они се почесто, данас, јављају у ијекавским народним говорима. Неки од њих јавиће се више пута, *увјек* на примјер, и питање је да ли је ријеч о писарској омашци или имамо облик који је писац свјесно унио у роман. У сваком случају говор сарајевске чаршије не би могао да се узима као узор за нашу ијекавштину.

Уз овакве ликове ијекавских рефлекса *џ* наћи ће се и они са *и* мј. *џ*: *доживили* (131), *видила* (102), *видиће* (103), *стигити се* (154), *видићемо* (189). Овакви примјери, без сумње, могу да се сретну у сарајевском говору

и ту је писац дао вјерну слику говора ове градске средине. А, да то и поновимо, он је ту средину добро познавао. Познавао је, уз то, и говорне одлике појединих њених скупина.

Када су у питању друге особине, које би се могле узети као типичне за сарајевски говор, писац нам у овоме роману не нуди никаквих података о томе. То јест, ту сви разликују оба африкатска пара; ту, исто тако, сви разликују сонанте *љ* и *њ*; ту, такође, фонема *х* чини саставни дио општег консонантизма. Данашњи говор Сарајева, и његове околине, као што је папријед показано, не иде ту увијек са нашим језичким стандардом. А уочљиве су разлике и између говора Града и села, као и разлике између припадника поједних националних скупина у кругу једне говорне средине. Наш писац није тежио ка тој диференцијацији својих јунака. Он је говору својих ликова, по правилу, давао стандардна језичка обиљежја. То је, истина, било његово право, право писца да не иде ка потпуној говорној диференцијацији појединих личности у својим дјелима.

6. Узгред да напоменем да у неким ранијим Андрићевим дјелима налазимо и понеку особину која се узима као типичнија за говор средине о којој је ријеч. Тако, на примјер, у приповиједи: *Пути Алије Берзелеза* (из 1922) налазимо *ћ* мј. *ц*: *халвеђиница, халвеђија, халвеђије* (37, 39, 40); затим: *ђенабетџа* (У мусафирхани). Примјери, мада изузетно ријетки, као *ђибра* (ТХ 495) мј. *цибра*; *џериз* (ТХ 215) мј. *ђериз*; *џеризи* (НДЋ, 91) умјесто *ђеризи*, из пишчевог текста, ако нису у питању штампарске омашке, упућују на пишчев говорни образац понесен из завичаја, а на што он није посебно обраћао пажњу. Управо, за које је сматрао да су у том фонетском склопу они прихваћени и за наш језички стандард.

У овој приповиједи, исто тако, имамо: *у кахви, у кахву, на сухој гасци, сухим шишаркама, хасуру, духан, џрхко, у хрџи, иако и ту: измеђарица, џодбуо, арачлија, ђумрукане, па и дихванану.*

V

1. Када се сагледа цио материјал који нам нуде Андрићеве романи о којима је овдје ријеч, долази се до закључка да он ни послје преласка на екавски књижевни изговор, и прихватања београдске језичке норме, није у потпуности напустио неке особине понесене из Босне. Он и у роману *На Дрини ћурија* има: *ухо* (24), *уха* (59), *уху* (84), *лух* (152), иако у *Госпођици* има *лубој* (109); у *Госпођици* има и: *у кухињу* (49) поред: *кујну* (42). То би говорило да је Андрић цијелога свога вијека био присталица широких стваралачких слобода и није се лако подавао некој крутој норми. Без сумње, ТХ је тражила више босанских особина него што је то био случај са *Госпођицом*. Андрић је знао да Муслимани Травника говоре: *кахва, кухиња* и сл. и није им могао одузети ту особину, ако је желио да остане на језичком тлу радње романа.

И у *Проклећој авлији*, чија се радња дешава далеко од Босне, на обалама Босфора, главна личност је Босанац, фра-Петар, чије причање

чипи окосницу романа. И ту има ијекавског текста, али и неких одступања од класичне ијекавшгине. То су примјери као: *увјек* (Сабрана дела Иве Андрића, Београд 1967, 10), *зс:вјек* (125), *смјеху*, поред *смијех* и *увијек* (129). И овдје је само *ухо* (55, 67, 74, 91, 129), иако: *сув* (77), *суво* (78), *лубо* (63). Писац редовно пише: *ајсеници*, *ајсеника*, *ајсанској њоајшених*, *ајсеничким*, *дакле*, без иницијалног *-х*. Ту је и *јодбуло* (48), *фратар* има: *сахайи* (122), *кахвени млин* (122), *духана* (123), *духан* (124). Писац ту има и *асури* (46), *уп* и: *осмехом* (80): *осмејком* (97). И у лексички има „*босанизама*“, као: *зејџину* (26), *одавле* (29), *зембиљ* (53), *сарансаклија* (79), „*да клања јодне или иђиндију*“ (81), *мирни људи се усјлахире* (24). Па и Фра-Петров израз: *немој замериџи* (51, у питању је разговор са Тамилом, на неком страном језику, одатле екавски облик — *замериџи*) *мирише* на Босну.

2. Да је Андрић имао истанчан слух и да је лако запажао неке говорне финесе, потврдиће и ова његова мисао. У приповијести: *Писмо*, из 1920. године (Приповетке 1958) налазимо и ову констатацију: „*његов сарајевски изговор у коме су сугласници умекшани а самогласници мутни и отегнути*“ (стр. 260). Писац, у првим годинама свога литерарног стваралаштва, уочава специфичност сарајевске фонетике. Сугласници су „*умекшани*“, то јест, теже ка палаталности. Ту би ишла и појава једначена африката *ч* и *џ* са *ћ* и *ђ*; ту би, затим, ишла и појава *ј* мј. *љ*, и палаталнији изговор сугласника *ш*, *ж*. Ако је наш писац носио у своје фонетизму особине Вишеграда и те средине, он је лако уочавао ову особину сарајевског говора. Он је из вишеградске средине носио класичне вриједности наведених сугласника и први додир са сарајевским говором указао му је на разлику између говора тих двију средина².

3. Дакле, сигурно је да је Андрић знао за нека дијалекатска обиљежја средина о којима је писао у овим својим романима. Он је, без сумње, знао да су муслимани и католици Травника икавци; знао је, свакако, да су и они и сарајевски муслимани шћакавци; знао је, исто тако, да обје те средине, па и вишеградска чаршија, не разликују два африкатска пара; знао је, уз то, да је фонема *х* нестабилан констриктив у травничкој и вишеградској средини — у говору католика и православаца. Зашто он није прихватао и те особине и давао им обиљежје у говору својих ликова, то је друго питање. То је, уосталом, било његово право као литерарног ствараоца. Ипак, он је правио разлику између говора својих ликова из Босне и свога језичког израза. Ако ништа друго, његови су ликови ијекавци и у романима који су написани екавским изговором. А то није и једина особина која смјешта радње ових романа на тло Босне.

4. Ја овдје указујем на три момента који сваког читаоца Андрићевог дјела, а који је, макар мало, упознат са нашом језичком и друштвеном проблематиком, упућују у Босну као извориште Андрићевих тема.

² Колико је Андрић имао истанчан слух показује и једна његова констатација о херцеговачком говору. У књизи: *На камену у Почивљу*, када размишља о Херцеговцима, Андрић каже: „У том гласу живи старина нашег језика, са бојама и дужинама самогласника какве се више нигде по савременим насељима не изговарају и не чују“ (стр. 36).

Прво, то је сама тематика његових дјела, или највећег дијела Андрићевог стваралаштва. Све је то испреплетено Босном, њеним људима и природом. Тако је могао да пише и о Травнику, и о Вишеграду, и о Сарајеву само онај који је добро познавао и људе и крајеве, а и историју тих предјела.

Друго, то је лексички сегмент и у романима о којима је овдје ријеч и у Андрићевим дјелима уопште. Поред бројних турцизама, који су, да то и поновим, семантички врло разноврсни и који су употријебљени на своје мјесту, ту долазе и неки локализми. Јесте, турцизме ми сртамо и код других наших писаца и из различитих предјела наше језичке области. Али, чињеница је, опи су најбројнији управо у дјелима писаца са босанско-херцеговачких простора. То је схватљиво. Ови писци носили су тај лексички фонд у своје рјечнику, знали су његове семантичке вриједности и могли су га користити као нешто своје. Истина, за неке од тих туђица ми ни данас немамо адекватну замјену; за неке, још од раније, постоји домаћа ријеч, али писац је био свјестан чињенице да није добро увијек страну ријеч замјењивати домаћом. То има не само стилску оправданост, него то има и своју историјску условљеност. Јер, турцизми су у једном периоду историје наших народа били саставни дио њихових изражајних средстава. Занемарити тај моменат значило би вршити насиље над језиком дате епохе. Јасно је, наиме, да *ћуџрија* и *моси* не морају у свакој прилици да буду замјењиве ријечи. То, исто тако, вриједи за ријечи као: *гушманин* – *нећријашељ*, *марифејлук* – *нешташлук*, *авлија* – *дворишће*, *берићет* – *срећа*, *дењак* – *забежљај*, *земац* – *вријеме* и сл. Синонимичност је у оваквим случајевима релативан појам.

Треће, Андрић је својим језичким осјећањем био чврсто везан за своје матично тло, за Босну. Он, рецимо, никада неће написати секвенцу *-рј-* у ријечима као *бајрам* и *бајрамски*. Он ту поштује говор оних који имају у својој вјери тај празник. Он, исто тако, не гријеша када говори и о неким другим појмовима из исламске религије. Ту се види да су му били добро познати обичаји Муслимана и он их је поштовао. Његова писана ријеч, исто тако, нуди само облике са иницијалним *-х-* као: *халва*, *хаир*, *харам*, *хоџа*, што одговара језичкој норми босанско-херцеговачких Муслимана. Одступање од те норме, у дјелима са тематиком какву имају ова три Андрићева романа, тешко би се могло оправдати. Мада је писао *суб* и *Луб*, он редовно има *ухо*, иако му је било познато да екавска језичка норма прихвата и облик са интервокалним *-в-*: *убо*. Облик ове лексеме са интервокалним констриктивом *-х-* Андрић је могао носити из завичаја и није желио да га замјењује другим фонетским ликом.

5. Колико је Андрић његовао своју писану ријеч, показују његова писма. Ту се лијепо види његов ијекавизам као и досљедно разликовање двају африкатских парова. Значи, он је носио у своје језичком осјећању јасно издиференциране разлике између наших двају африкатских парова и она огрешења на која је овдје указано могу припадати или говору средине или су огрешења која иду на душу лектора и коректора. Андрићева писма јасно показују да код њега у овој особини није било колебања.

И на крају, и Иво Андрић, као и сваки други мајстор пера, цијелим својим литерарним остварењем показује сталну везу, макар и духовну, са родним крајем – завичајем. Језичка компонента, макар да је у питању језик једнога нашег литерарног класика, у свакој дубљој анализи води нас у његову родњу Босну. То је и разумљиво и лако објашњиво.

ЛИТЕРАТУРА

1. Иво Андрић: Травничка хроника, Изабрана дела, II, Просвета — Свјетлост 1958.
2. Иво Андрић: На Дрини ћуприја, Изабрана дела, III, Просвета — Свјетлост 1958.
3. Иво Андрић: Госпођица, Изабрана дела, IV, Просвета — Свјетлост 1958.
4. Живојин Станојчић: Језик и стил Ива Андрића — Функције семантичких односа — Филолошки факултет, Монографије, XI, Београд 1967.
5. Абдулах Шкаљић: Турцизми у српскохрватском језику, Свјетлост, Сарајево 1987.
6. Асим Пецо: Једна фонетска специфичност централнобосанске шнакавштине, Јужнословенски филолог XLVIII, 95–109.
7. Асим Пецо: Турцизми у Вуковим рјечницима, Вук Караџић, Београд 1987.
8. Milan Rešetar: Der štokavische Dialekt... Беч 1907.
9. Гојко Ружић: Главније особине неких икавских говора Западне Босне, Годишњак Задужбине Саре и Васе Стојановић, I, Београд 1934.
10. Вуро Шурмин: Особине данашњег сарајевског говора, Рад ЈАЗУ, књ. 121, Загреб 1895.
11. Наила Ваљевац: Говор Лашве, докторска дисертација, у рукопису.
12. Босанскохерцеговачки дијалекатски комплекс, грађа, I — V. Сарајево, Институт за језик.
13. Свеске Задужбине Иве Андрића, посебно књ. 3. и 5. у којима се налазе писма.

Резюме

Асим Пецо

КАРТИНА БОСНИЈСКИХ ГОВОРОВ В ПОВЕСТЈАХ ИВО АНДРИЧА

Иво Андрич по происхождению из Боснии. С Боснией связывает его лучший период его жизни, детство и отрочество. Босния для него остается непрерывающим источником тем для писания. Поэтому у Андрича встречается боснийская тематика и в повестях и в рассказах. В этих произведениях есть и говорные особенности, свойственные диалекту людей, о которых идет речь. В данной работе подчеркиваются некоторые из этих диалектных особенностей и они рассматриваются в широком диалектальном контексте. Правда, Андрич не стремился дифференцировать своих героев и на этом плане, но встретятся и те говорные особенности, те характеристики, которые никак не входят в наш языковой стандарт, а известно, что именно язык Андрича считается примером современного сербскохорватского стандарта.